

slovenskih in angleških povzetkih v katalogu velikega formata, ki ga je uredila **Marjetka Bedrač**. Povzetki so dostopni tudi na spletni strani CJKD Sinagoga Maribor, integralna besedila vseh referentov pa bodo vključena v četrti zbornik *Slovenski Judje: Zgodovina in holokavst*, ki bo v založništvu CJKD Sinagoga Maribor izšel še letos.

Marjan Toš

JUDJE NA SLOVAŠKEM
V mariborski Sinagogi se je
med 4. junijem in 31. avgustom
predstavil Muzej judovske kulture
iz Bratislave

Center judovske kulturne dediščine Sinagoga (CJKD) Maribor že vrsto let uspešno sodeluje z različnimi tujimi sorodnimi ustanovami in judovskimi muzeji. Z njimi se med drugim povezujejo v želji, da bi javnosti ob predstavitvah judovske dediščine in kulture na slovenskih tleh omogočili vpogled tudi v življenje judovskih skupnosti drugod po Evropi in svetu. V nekdanji mariborski sinagogi so že gostili muzejsko-dokumentarne razstave, na katerih so se obiskovalci seznanjali z zgodovino Judov na Dunaju, v Varaždinu, Koprivnici, na Reki in na Moravskem. S tokratno razstavo predstavljajo javnosti zgodovino in kulturo Judov na Slovaškem ter Muzej judovske kulture iz Bratislave, ki je osrednja ustanova za proučevanje in predstavljanje judovske duhovne in materialne kulture ter holokavsta na

Slovaškem. Razstava je nastala v sodelovanju z veleposlaništvom Republike Slovaške v Sloveniji in s Slovaškim narodnim muzejem – Muzejem judovske kulture iz Bratislave. Projekt so zasnovali in realizirali **Marjetka Bedrač**, **Jarmila Jakinova** in **mag. Michal Vanek**. Spremno besedilo za barvni katalog, ki spremlja razstavo, je napisala Marjetka Bedrač, prevajalka je bila Petra Ana Jakin in lektorica mag. Darja Gabrovšek Homšak. Fotografije za katalog je prispevala Viera Kamenicka, katalog pa je oblikovala Anja Premk.

Kot je v katalogu razstave zapisala Marjetka Bedrač, je bila »prisotnost Judov na Slovaškem zabeležena že v času velikomoravske države v 9. stoletju, zagotovo pa so Judje tam stalno prebivali vsaj od 11. stoletja naprej, ko je bilo ozemlje današnje Slovaške postopoma priključeno madžarskemu kraljestvu. Večina Judov se je ukvarjala s finančnimi posli in trgovino, nekateri so zasedali mesta tudi v javni upravi ali pa so se ukvarjali s kovanjem novcev. Od 13. stoletja dalje so bili Judje pod kraljevo zaščito in so plačevali davke v kraljevo zakladnico. V mestih so večinoma živeli v posebnih predelih, ločeno od kristjanov. Največje in najpomembnejše srednjeveške judovske skupnosti na Slovaškem so živele v Senici, Trnavi, Pezinoku, Trenčínu, Bratislavi in Nitri, upravnem in gospodarskem središču srednjeveške Slovaške. Judovska skupnost v Nitri ima še posebej dolgo zgodovino in je tudi ena najstarejših na Slovaškem. Verjetno največja judovska skupnost na območju tedanje madžarske kraljevine je v 14. stoletju živela v Bratislavi. To mesto je bilo vse-

skozi pomemben center judovskega življenja in ima ob Košicah še danes eno največjih delujočih judovskih skupnosti na Slovaškem. Z gospodarsko krizo v 15. stoletju, ki se je ob koncu stoletja še poglobila, sta naraščala verski ekstremizem in družbeni nemir. Že tako ali tako slabe razmere so se za Jude močno poslabšale zlasti po porazu Madžarov proti Turkom leta 1526, ko so bili Judje za nekaj časa izgnani iz številnih slovaških mest. Do konca 16. stoletja so stare slovaške judovske skupnosti postopoma ugasnile.«

Judje so se na Slovaškem v večjem številu začeli znova naseljevati od sredine 17. stoletja dalje in zlasti v 18. stoletju. Tedaj so se oblikovale skupnosti, ki so obstajale vse do holokavsta. Med obema svetovnjima vojnama je na Slovaškem delovalo na desetine judovskih osnovnih šol in nekaj srednjih, veliko judovskih otrok pa je kljub temu obiskovalo javne šole, zaradi česar so začeli mlajši Judje namesto nemščine in madžarščine kot materni jezik vse pogosteje uporabljati slovaščino. V drugi polovici tridesetih let 20. stoletja, ko so se ponovno razplamtela prizadevanja Slovakov za narodnostno avtonomijo, je zlasti slovaška ljudska stranka zavzela izrazito antisemitska stališča (antisemitizem se je na Slovaškem sicer postopoma razraščal vse od revolucionarne pomladi narodov naprej). Zaradi naraščajočega antisemitizma je v tistem času veliko predvsem mladih slovaških Judov emigriralo v Palestino. Zadeve so se še poslabšale po podpisu Münchenskega sporazuma jeseni 1938, ki je omogočil priključitev češkoslovaškega ozemlja, poseljenega s sudetskimi Nemci, tretjemu rajhu, in po prvi dunajski arbi-

traži, na osnovi katere je bil večji del južne Slovaške priključen Madžarski. Oblast je prevzela slovaška ljudska stranka, ki je pod vodstvom klerofašističnega voditelja Jozefa Tisa marca 1939 razglasila neodvisnost od Češke, prva Slovaška republika pa je tako postala pronacistično usmerjena samostojna država. Vlada je takoj uvedla protijudovske zakone, s katerimi so Jude skušali pregnati iz slovaške družbe in zapleniti njihovo premoženje. Še posebej intenzivno je preganjanje Judov postalo septembra 1941, ko je bil razglašen poseben judovski kodeks. Ta je Jude določal na rasni osnovi in med drugim zapovedal obvezno nošenje rumenega judovskega znaka. Prve deportacije Judov iz Slovaške so potekale med marcem in oktobrom 1942, nov val množičnih deportacij pa je sledil po zadužitvi oboroženega upora Slovakov, znanega kot slovaška narodna vstaja, med septembrom 1944 in marcem 1945. Judje, ki niso bili deportirani, so bili večinoma poslani na prisilno delo ali internirani v delovna taborišča Nováky, Vyhne in Sered' (slednjega so pozneje uporabljali kot zbirno koncentracijsko taborišče, od koder so Jude deportirali zlasti v Terezín). Nekateri Judje so se deportacijam izognili z begom na Madžarsko, a so tudi njih po nemški zasedbi Madžarske maja in junija 1944 deportirali v uničevalna taborišča. Slovaški Judje so se vključevali tudi v prve uporniške skupine, ki so bile na Slovaškem organizirane leta 1942, in se borili v partizanskih enotah. Okoli 70 000 slovaških Judov, to je približno tri četrtine predvojne slovaške judovske populacije, je postalo žrtev holokavsta.

»Po drugi svetovni vojni je judovsko prebivalstvo na Slovaškem štelu okoli 30 000 ljudi. Zaradi sprememb političnega sistema, antisemitskega razpoloženja in številnih ovir, s katerimi so se Judje soočali v povojni Češkoslovaški, so mnogi med njimi po letu 1948 emigrirali v Izrael in različne druge države. Aktivnosti slovaške judovske skupnosti so v petdesetih letih tako pojenjale, mnoge judovske ustanove pa so bile zaprte ali uničene. Judovsko življenje je na Slovaškem znova oživelole šele po padcu komunističnega režima in ustanovitvi samostojne slovaške države leta 1993. Danes živi na Slovaškem približno 3000 Judov«, je ob zanimivi razstavi še zapisala Marjetka Bedrač, sicer v. d. direktorice CJKD Sinagoga Maribor. Na razstavnih panojih v Mariburu so bili prikazani nekateri pomembnejši de-

tajli iz bogate judovske zgodovine na Slovaškem, med drugim tudi interjer ortodoksne sinagoge, ki skupaj z drugimi razstavnimi eksponati ustvarja močan čustven naboj minljivosti, ki jo je težko opisati. Pač pa vsakemu obiskovalcu jasno sporoča, da naj se zave vsega, kar je za vedno ostalo preteklosti. Seveda je bilo v mariborski sinagogi na ogled le izbrano gradivo s sporočilno najbolj zanimivimi muzejskimi predmeti. Judovski muzej v Bratislavi pa ima tako na stalni razstavi kot v depojih še pravo bogastvo nekdanjih judovskih skupnosti v tem delu srednje Evrope. Verjamem, da bo mariborska razstava izziv marsikateremu obiskovalcu, da se v bližnji prihodnosti odpravi še v Bratislavo. Imel bo kaj videti.

Marjan Toš